

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2013

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 2 - Рівне: РДГУ, 2013 – 239 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім.

Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна - доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна - доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна - доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29 листопада 2013 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

6. Китова Д.А. Психологическая готовность студентов к проектированию и обустройству частной жизни. Профессиональное становление специалиста психолога / Материалы Всероссийской научной конференции / Д.А.Китова. – Карачаевск: КЧГУ, 2003. — С. 89-92.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х томах. Том 1. / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко, А.А. Леонтьева, А.В. Петровского. — М.; «Педагогика». 1983.
8. Минделл А. Вскать, задом наперед: Процессуальная работа в теории и практике / А. Минделл, Э Минделл. – М., 1999. – 224с.
9. Мишанкина Н.А. Зависимость способа жизненного самоопределения студентов от особенностей ориентировочной основы принятия решений: дисс канд. психол. наук: 199.00.07. / Н.А.Мишанкина. – Сургут, 2005. – 142 с.
10. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л.Ф.Обухова. – М., 1995.
11. Пряжникова Е.Ю. Профессиональное самоопределение: проблема соотношения образовательного госстандарта и уникальной личности / Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников // Практич. Психол. – 1999. – № 4. – С. 28-34.
12. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: Учебное пособие / Е.Е.Сапогова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 460 с.
13. Marcia J.E. Ego-identity status : Relationship to change in Self- esteem, “ general maladjustment” and authoritarianism. *Jornal of Personaliti.* V. 38. 1970 . - №2. — P. 249-268.

Резюме. Стаття посвящена психологічним особливостям юношеского возрастного периода, которые имеют существенное влияние на формирование и реализацию жизненных целей. Рассматриваются трудности, которые препятствуют жизнетворчеству.

Ключевые слова: жизненное самоопределение, жизненные цели, жизненный проект, юношеский возраст.

Summary. This article discusses psychological peculiarities of the adolescence which have a strong influence on formation and implementation of life goals. It deals with the difficulties which prevent deploying creation of life process.

Keywords: vital self-determination, life goals, life project, youth age.

УДК 159. 37.013

Л.М.КУЛАКОВА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Резюме. У статті розглядаються передумови формування почуття власної гідності у молодших школярів, що забезпечує найбільш типовий для моралі спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно, у повній відповідності зі своїми почуттями й переконаннями, здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства. Представлена критична оцінка існуючої системи морального виховання (через аспект ПВГ), обґрунтовано й практично перевірено закономірності формування ПВГ, розроблено науково обґрунтовану систему психолого-педагогічних рекомендацій з удосконалювання формування почуття честі й власної гідності у молодших школярів. На основі результатів теоретичного аналізу проблеми й експериментального дослідження визначається, що формування й виховання почуття власної гідності уможливується в процесі психологічного супроводу, розбудові цілої низки відповідних заходів. Дослідження підтвердило доцільність виділення типів молодших школярів за особливостями прояву ПВГ для визначення специфіки психолого-педагогічних впливів на кожну групу. Зазначено, що закономірністю процесу формування ПВГ як якостей особистості молодшого школяра є єдність і взаємозв'язок між зовнішніми спеціально педагогічними й іншими впливами на особистість учня, з одного боку, і характером власної активності вихованця, спрямованої на розвиток у себе адекватного соціальним нормам ставлення до своїх соціальних обов'язків, з іншого боку.

Ключові слова: гідність, моральне виховання, моральний розвиток, почуття власної гідності.

Постановка проблеми дослідження. Сьогодні відбувається активний перерозподіл у структурі й ієрархії ціннісних орієнтацій молоді. Варто відзначити, що помітно змінюється роль і значення особистості як активного, самостійного суб'єкта. Відповідно зростає й розуміння людиною себе як самоцінності. Постанова питання про права й свободу людини, про захист її честі й гідності із пропагандистської площини швидко переходить в площину практичну, людська особистість ставиться в центр нового світогляду, і це важлива запорука успіху у формуванні нового суспільства. “Моральний розвиток особистості, – зазначає Р.В.Павелків, – являє собою здатність людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати морально-етичні приписи та вибудовувати свою поведінку відповідно до них”. До проблеми морального виховання, формування почуття власної гідності особистості неодноразово зверталися такі науки як філософія, етика, педагогіка і психологія. У роботах Б.С. Братуся, А.А. Гусейнова, О.Г.

Дробницького, А.І. Титаренко висвітлюються питання природи моралі, сутності суспільних вимог, еволюції моральних категорій. У працях І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, І. С. Булах, П. Я. Гальперіна, М. Р. Гінзбурга, Д. Б. Ельконіна, Д. О. Леонтєва, О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка, С. Л.Рубінштейна, М. В. Савчина, Д. І. Фельдштейна, Н. В. Чепелевої здійснено психологічну інтерпретацію проблеми. Завдяки таким дослідженням простежено багато важливих ліній морального розвитку особистості, проте реалії сьогодення змушують шукати нові аспекти та розставляти нові акценти у висвітленні питання природи моралі.

“Моральна сфера – складний конструкт людської психіки і поведінки, в основі якого лежить унікальне утворення, що отримало назву моральної свідомості”, – зазначає Р.В. Павелків [6]. Варто відзначити, що на підґрунті результатів анкетування, лише 13 % опитаних молодих людей сподіваються на допомогу держави у важку хвилину, на батьків – половина, на друзів – кожен п'ятий. Молоді люди усе ясніше усвідомлюють, що гарантією реалізації їх життєвих планів, досягнення життєвого успіху сьогодні є тільки сама особистість (71% опитаних). Саме через почуття честі й власної гідності здійснюється найбільш типовий для моралі спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно, у повній відповідності зі своїми почуттями й переконаннями, здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства. Однак вивчення даної проблеми показало, що честь і гідність усе рідше згадуються в публіцистичній літературі, у засобах масової інформації, та й у виховних системах різних навчальних закладів. Практично відсутні сучасні наукові розробки за даною тематикою. І як результат, опитування дітей виявило, що в основному молодші школярі пов'язують їх з історичним минулим, з поняттям «лицарської честі», «гідністю воїна». Честь і гідність рідко проявляються в їх повсякденному житті. Ці причини спонукали нас більш глибоко зайнятися дослідженнями теоретичних основ почуття честі й власної гідності (ПВГ) у вітчизняній і закордонній науці, розглядом якостей, що цікавлять нас, з філософсько-етичної й психолого-педагогічної точок зору, вивченням і узагальненням досвіду виховання честі й гідності в науці, а також досвіду сучасних освітніх установ, дитячих громадських організацій та ін.

Мета: полягає у критичній оцінці існуючої системи морального виховання (через аспект ПВГ), в обґрунтуванні й практичній перевірці закономірностей формування ПВГ, розробці науково обґрунтованої системи психолого-педагогічних рекомендацій з удосконалення формування почуття честі й власної гідності у молодших школярів. Ми вважаємо, що висока ефективність формування ПВГ молодшого школяра може бути досягнута, якщо:

- для учня в родині, школі й інших сферах життя й спілкування створюються справді демократичні, гуманістичні умови прояву власної активності;
- основним шляхом формування ПВГ є організація різнобічної, морально повноцінної діяльності молодшого школяра, у якій відбувається самоусвідомлення, самооцінка й самоствердження його особистості;
- створена позитивна суспільна думка у оточуючих молодшого школяра сферах життя: родині, школі, колективі позашкільної установи й дитячої організації і т.ін.;
- здійснюється опір на національні, етнокультурні традиції даного народу за умови інтеграції в загальну культуру регіону, республіки, країни.
- Методологічною основою дослідження є:
- теорія гуманізму в її загальнолюдському розумінні, положення про пріоритет загальнолюдських цінностей, пріоритет особистості, її прав і обов'язків;
- системний, діяльнісний і особистісний підходи до виховання; ідея про етноси, національну культуру, міжетнічні відносини, про вплив особливостей побуту, традицій і звичаїв, духовно-морального становлення нації на підрастаюче покоління.

Основним методом нашого дослідження є психолого-педагогічний експеримент, у ході якого вивчався наявний рівень розвитку почуття честі й гідності у молодшого школяра, а потім прослідковувався шлях його формування й психологічні умови, у яких учень набуває відповідні якості.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження розвитку почуття честі й власної гідності нами були використані тривалі спостереження у природних умовах життєдіяльності молодших школярів, анкетування, індивідуальні групові бесіди з дітьми, педагогами й батьками, творчі роботи школярів, самооцінка й експертна оцінка учнів та ін. У результаті нашого дослідження ми виділили певну кількість груп молодших школярів із особливостями ПВГ. Молодші школярі першої групи знають свої позитивні й негативні якості особистості, чітко дають визначення поняттям «честь», «гідність», знають свої можливості, чого можуть досягти, що можуть виконати; доручення виконують охоче, відповідально й з бажанням, вимагають такого ж ставлення від інших; самостійно дотримуються правил поведінки в школі, на вулиці, вдома, вимагають цих якостей і від інших; відповідально ставляться до навчання; самооцінка об'єктивна (адекватна), самокритичні й вимогливі до себе; здатні до захисту честі й доброго імені, мають власну гідність; здатні постояти за свої погляди, принципи, переконання. Постійно працюють над удосконаленням своєї особистості, знають себе, свої сильні й слабкі сторони досить добре, щоб почувати себе впевнено навіть у світлі несхвалення. Найчастіше захоплені роботою у гуртках дитячої творчості. Користуються повагою в різних колективах дітей. Таким чином, молодші школярі першої групи відповідають *високому рівню вихованості*.

Для учнів другої групи характерні дещо відмінні прояви ПВГ. Вони самі досить охоче виконують доручені справи, однак не вимагають цього від дітей, з яким повинні їх виконати, добре поводяться незалежно від наявності або відсутності контролю, але не вимагають гарної поведінки від інших; вчать у повну силу, виявляють цікавість до знань, добре вчать самі, але товаришам допомагають лише тоді, коли доручають або просять. Самі добрі, чуйні, завжди допоможуть у важкі хвилини, але інших на добрі справи не мобілізують; прості й скромні, але не цікавляться, чи володіють такими якостями навколишні їх люди. Мають адекватну або трохи завищену самооцінку; опікуються про своє фізичне й емоційне здоров'я, сприймають критику як можливий шлях особистісного зростання. Отже, молодші школярі другої групи відповідають *середньому рівню вихованості*.

Учні третьої групи можуть чітко виділити позитивні й негативні якості особистості взагалі, але себе характеризують суперечливо. Доручення виконують тільки за умови контролю й заохочення з боку вчителів і товаришів. Вчать не у повну силу, самі не проявляють інтересу до навчання й старанності, однак, при постійному контролі й заохоченні справляються непогано. У спілкуванні з іншими насамперед опікуються про створене ними враження. Допомагають іншим, якщо доручає вчитель або колектив. Прості й скромні в присутності старших і педагогів. Не люблять критики, приходять від неї в розпач. Мають трохи занижену самооцінку. Потребу у самовдосконаленні відчувають, однак не вміють це робити. Таким чином, молодші школярі третьої групи відповідають *низькому рівню вихованості*.

Як було вище зазначено, моральна невихованість молодого школяра проявляється у негативному досвіді поведінки, у нерозвиненості самоорганізації, саморегуляції; на цьому рівні ми відзначаємо відсутність якостей ПВГ. Аналіз розуміння й особливостей прояву ПВГ у молодших школярів дозволяє нам вивести деякі закономірності у розвитку й проявах цих почуттів. Аналіз даних показує, що становлення почуттів пов'язано із глибоким засвоєнням моральних уявлень і понять, моральних обов'язків, а також з формуванням моральної самооцінки. Поступово в процесі навчання у молодшій школі відбувається розширення й поглиблення тих моральних норм, у виконанні яких діти бачать прояв ПВГ. З розширенням і поглибленням моральних знань і обов'язків нерозривно пов'язане формування моральної емоційної самооцінки. У молодшому шкільному віці ми можемо говорити лише про передумови ПВГ, тому що моральна самооцінка ще не самостійна, вона виникає на основі сприйняття й уявлень реального осуду з боку дорослих. Наприкінці молодшого шкільного віку, як правило, зберігається залежність моральної емоційної самооцінки від інших. Але тепер самооцінка частіше виникає на основі своїх оцінок за вчинок. Тут можна говорити вже про зародження ПВГ. І нарешті, у підлітковому віці моральна емоційна самооцінка виникає незалежно від інших на основі ставлення, що утворювалося, на основі честі й гідності.

Враховуючи викладене, надалі ми ставили перед собою такі конкретні завдання: по-перше, враховуючи низький рівень моральної поінформованості, у тому числі якостей ПВГ, розширити, поглибити й уточнити уявлення й поняття молодших школярів про почуття честі й почуття власної гідності; по-друге, залучити дітей у різноманітну діяльність у реальних умовах життя (дитячих центрах, школі, у родині й ін.), де через конкретну практичну діяльність молодший школяр може самоствердитися; по-третє, створити таку систему виховних впливів і такі умови діяльності кожному школяру, у яких буде відбуватися зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної й про саморегуляцію, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

У якості основних засобів досягнення цих завдань нами було намічено:

1. Формування у свідомості молодших школярів відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі й гідності, для чого: а) використовувати багатий матеріал народної педагогіки (через бесіди, конференції, лекції); б) використовувати багатий потенціал художньої літератури, засобів масової інформації, кіно, відеофільмів;
2. Формувати у школярів інтерес до своєї особистості, здатність до самоаналізу, аналізу своїх відносин з навколишніми й до об'єктивної оцінки якостей своєї особистості.
3. На основі педагогічних зразків і самооцінки якостей своєї особистості формувати у молодших школярів уміння проектувати власну особистість в майбутньому, бачити ким стати і яким стати.
4. Організувати діяльність школярів відповідно до заданих зразків, а для цього формувати уміння самовпливу (самопримусу, самоконтролю і т.ін.).

Аналіз наукової літератури, дані нашого дослідження, а також підсумки тривалих спостережень і експериментів, дозволили нам виділити в структурі почуттів честі й власної гідності три компоненти – інтелектуальний, емоційний і вольовий, припустити, що їх сформованість залежить від рівня сформованості кожного компонента й гармонічної їх комбінації.

ПВГ залежать від життєвого досвіду й рівня розвитку самооцінних здатностей конкретного школяра.

Вирішальну роль у формуванні моральної свідомості, – відзначає у своїй роботі І.С. Кон, – відіграє власний досвід особистості, її практична діяльність, у ході якої складаються як її моральні поняття, так і моральні почуття, звички й інші неусвідомлювані компоненти моральної поведінки. Сутність моральності розкривається у вчинках і формується вчинками ж"[5, с.348]. Аналіз цього кола проблем дозволить висунути кілька припушень, що стосуються проблем формування ПВГ або їх компонентів, про які було сказано вище. Опираючись на теоретичні досягнення у вітчизняній і західній психології у галузі формування "почуття власної значимості", ми висунули припущення, що основним шляхом, що формують почуття честі й власної гідності, є шлях самоствердження, пройдений конкретною особистістю.

Є підстави стверджувати, що для самоствердження необхідні:

1. Тверда переконаність у імпонуванні іншим людям.
2. Упевненість у здатності до того чи іншого виду діяльності або компетентність.
3. Моральна задоволеність або позитивні емоції, що переживаються свідомо від власної значущості.

Усі три чинники тісно взаємозалежні. Починаючи з дошкільного віку дитина повинна почувати ставлення до себе як до гідної істоти, здатної до певних видів діяльності, з боку батьків, вихователів, школи і т.ін., що, у свою чергу, формує в неї почуття власної значимості. Психологічні дослідження, що вивчають проблеми мотивації навчання молодших школярів, підлітків і юнаків і соціальні мотиви навчання, підрозділяють на кілька категорій: мотиви самовизначення, пов'язані з уявленнями про майбутню професію, навчання, життя в цілому; мотиви саморозвитку; вузькопрактичні мотиви, мотиви спілкування з дорослими в школі; мотиви спілкування з однолітками в школі, мотиви, що оточують ситуативне ставлення до навчання в школі, до однокласників і вчителів і мотиви самоствердження, пов'язані з наявністю у потребі у самоповазі, яка може бути реалізована через досягнення в навчальній діяльності. Аналіз виділених мотивів навчання показав, що найбільше значення для молодших школярів має мотив самоствердження й саморозвитку. Це дає підставу стверджувати, що самоствердження через навчальну діяльність дозволяє, усвідомлюючи себе, свої особливості, можливості, гідності, недоліки, самооцінки певних домагань особистості, розвинути в собі почуття людської гідності як моральної якості особистості. Наступна група значимих мотивів пов'язана із самоствердженням молодшого школяра через багатобічну самостійну творчу діяльність, іноді не пов'язану з навчанням. У деяких дітей такі захоплення стають домінуючими, часом суттєво змінюючи спосіб життя. Аналіз теоретичних джерел, досвід народної педагогіки, окремих педагогів, вивчений нами, результати проведеної експериментальної роботи з формування почуття честі й власної гідності дозволили сформулювати низку висновків і конкретних рекомендацій для тих, хто працює з молодшими школярами:

1. Почуття честі й власної гідності як якості особистості, у силу своїх інтегруючих особливостей у цілісному процесі виховання, а саме: через них люди довідаються про інші свої якості, про свої гідності й недоліки; через них здійснюється найбільш відповідний і найбільш типовий для моралі спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно, у повній відповідності зі своїми почуттями й переконаннями здійснює учинки, що відповідають моральним вимогам суспільства, – можуть стати тими якостями, які лягли б в основу концепції формування моральної особистості сучасного молодшого школяра.

2. Молодший шкільний вік є сприятливим періодом для формування моральних почуттів, у тому числі ПВГ, що ґрунтуються на моральних критеріях, це пов'язане з бурхливим розвитком самосвідомості в цей період. Саме в молодшому шкільному віці прагнення завоювати повагу, самоствердитися стає природною потребою особистості.

3. Структура почуття честі й власної гідності як властивостей особистості містить у собі в якості компонентів інтелектуальний, емоційний і вольовий компоненти. Їхня сформованість залежить від рівня сформованості кожного компонента й гармонічної їх комбінації.

Дослідження показало, що про сформованість ПВГ можна судити за такими основними показниками: а) висловленням учнів про себе, сприйняття себе, здатністю до оцінки й самооцінки; б) наявності й ступеня прояву таких якостей особистості, як почуття гордості, самоповаги, сорому, совісті, що є проявом людської гідності; в) низці взаємозалежних ознак, а конкретно:

- за джерелом мотивації, у відповідності з її залежністю від безпосередніх зовнішніх спонукань або від власних моральних установок і переконань особистості;
- за способом дії учнів у конкретній ситуації;
- за необхідною силою підкріплення моральної якості зовнішніми стимулами;
- за широтою сфери прояву ПВГ у всіх або лише в деяких видах діяльності;
- за ступенем засвоєння.

Дослідження підтвердило доцільність виділення типів молодших школярів за особливостями прояву ПВГ для визначення специфіки психолого-педагогічних впливів на кожну групу.

Специфіка психолого-педагогічного впливу на представників 1 групи (з розвиненим ПВГ) полягає в тому, щоб, постійно підвищуючи й ускладнюючи пропоновані до нього вимоги, розбудовувати в них інтерес і схильність до самовиховання, удосконалювання своїх відносин, сприяти розвитку їх самосвідомості. У вихованні молодших школярів другої групи (перехід ситуативних почуттів у стійкі) завдання формування більш цінних мотивів не знижується, однак, головна увага повинна бути приділена наданню їм необхідних способів для виконання своїх навчальних і інших обов'язків, так для дії щодо самопізнання й самовдосконалення.

У вихованні й самовихованні ПВГ у молодших школярів третьої групи необхідно враховувати, що ці якості мають прояв як «процесуальні почуття» або емоційна реакція особистості на оцінку її з боку інших людей. Тому необхідно долати зазначений недолік і формувати в них мотивацію більш високого типу. Таким чином, можна зробити висновок про те, що закономірністю процесу формування ПВГ як якостей особистості молодшого школяра є єдність і взаємозв'язок між зовнішніми спеціально педагогічними й іншими впливами на особистість учня, з одного боку, і характером власної активності вихованця, спрямованої на розвиток у себе адекватного соціальним нормам ставлення до своїх соціальних обов'язків, з іншого боку, єдність і взаємозв'язок між вихованням і самовихованням. З деяким ступенем умовності можна виділити основні

етапи становлення ПВГ, які можуть надати допомогу вихователю щодо визначення рівня сформованості якостей, що цікавлять нас.

Ці етапи такі: ознайомлення з моральними нормами; перевірка необхідності в них, тобто стосовно значущості на досвіді (своєму й чужому, безпосередньо набутому й лише спостережуваному, позитивному й негативному), досягнення завдяки цьому переконаності відносно даних норм і вловлювання їх ціннісного значення; практичне застосування або відкидання їх реального керівництва, діючої установки в особистій поведінці й означає вироблення моральних якостей. Для накопичення особистістю особистого досвіду відносин гідності й честі необхідно створити таку систему виховних впливів і такі соціальні умови (педагогічні, психологічні, правові й ін.) діяльності кожному учневі, у яких буде відбуватися зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної саморегуляції, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

Основними із цих умов і методів є:

1. Моральна освіта молодших школярів і формування в їх свідомості відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі й гідності.
2. Накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям честі й власної гідності.
3. Самоствердження особистості в різноманітних сферах життєдіяльності.
4. Позитивні оцінні відносини як необхідна умова формування ПВГ.
5. Емоційні стани успіху, викликані позитивним ставленням навколишніх до себе.
6. Прагнення до самовиховання, поліпшення себе. 7. Засвоєння позитивних традицій як національних, так і реальних традицій спілкування, які складаються в конкретній школі.
8. Використання можливостей сучасних дитячих громадських організацій, які створюють необхідні умови для соціальної творчості, різноманіття форм діяльності, що дозволяють молодшому школяру усвідомлювати себе як особистість, самостверджуватися, розвивати інтереси й здібності особистості в мінливих соціально-економічних умовах.

І на закінчення, успіх у вихованні й самовихованні почуття честі й власної гідності залежить також від створення необхідних і достатніх умов здійснення виховного процесу за допомогою тих засобів, які можна використовувати у всіх виховних інститутах саме тепер, у правовому суспільстві, що демократизується.

Для цього необхідно: поставити процес морального виховання на реальний ґрунт, потрібні рішучі дії щодо зміцнення престижу моралі в нашому суспільстві, родині, школі; створювати необхідні правові умови для підтримки людської гідності й честі й суворо дотримувати їх.

Висновки. Разом з тим, викладені психолого-педагогічні й соціально-правові матеріали не вичерпують усієї проблеми виховання й самовиховання почуття честі й власної гідності у молодших школярів. Ці питання вимагають своєї подальшої розробки й конкретизації.

Список використаних джерел:

1. Бандзеладзе Г. Д. О понятии человеческого достоинства / Г.Д.Бандзеладзе. - Тбилиси: Мецниереба, 1979. - 106 с.
2. Блюмкин В.А. Моральные качества личности: Их сущность, структура, типология и особенности формирования в социалистическом обществе / В.А.Блюмкин./ Под ред. Е.А. Якуба. - Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. - 186 с.
3. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / Мирослав Боришевський. - К.: Академвидав, 2010. - 416 с.
4. Власова О.І. Педагогічна психологія. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. / О.І.Власова. /Под ред. Д.Б.Эльконина, Т.В.Драгуновой. - М.: Просвещение, 1967.- 360с.
5. Кон И.С. Открытие "Я" / И.С.Кон. - М.: Политиздат, 1978. - 367 с.
6. Липкина А.И. Самооценка школьника./ А.И.Липкина. - М.: Знание, 1976. - 64с.
7. Мойсеюк Н.С. Педагогіка: навч. посіб./ Н.С.Мойсеюк.- К.,2003.- 615 с.
8. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. психолог. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Р.В. Павелків . - К., 2005. - 40 с.
9. Савонько Е.И. Возрастные особенности и соотношения ориентации на самооценку и на оценку другими людьми // Изучение мотивации поведения детей и подростков. / Е.И.Савонько. - М., 1972.- С.81-111.
10. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина./ В.А. Сухомлинский. - М.:Молодая гвардия, 1979. - 335с.
11. Шилова М.И. Учителю о воспитанности школьников / М.И.Шилова. - М.: Педагогика, 1990. - 144с.

Резюме. В статье рассматриваются предпосылки формирования чувства собственного достоинства у младших школьников, которое обеспечивает наиболее типичный для морали способ регулирования поведения человека, который добровольно, в полном соответствии со своими чувствами и убеждениями, совершает поступки, соответствующие моральным требованиям общества. Представлена критическая оценка существующей системы нравственного воспитания (через аспект ЧСД), обоснованно и

практически проверено закономерности формирования ЧСД, разработано научно обоснованную систему психолого-педагогических рекомендаций по совершенствованию формирования чувства чести и собственного достоинства у младших школьников. На основе результатов теоретического анализа проблемы и экспериментального исследования определяется, что формирование и воспитание чувства собственного достоинства становится возможным в процессе психологического сопровождения, разработки целого ряда соответствующих мероприятий. Исследование подтвердило целесообразность выделения типов младших школьников по особенностям проявления ЧСД для определения специфики психолого-педагогических воздействий на каждую группу школьников. Отмечено, что закономерностью процесса формирования ЧСД как качеств личности младшего школьника является единство и взаимосвязь между внешними специально педагогическими и другими воздействиями на личность ученика, с одной стороны, и характером собственной активности воспитанника, направленной на развитие у себя адекватного социальным нормам отношения к своим социальным обязанностям, с другой стороны.

Ключевые слова: достоинство, нравственное воспитание, нравственное развитие, чувство собственного достоинства.

Summary. This article discusses prerequisites for the formation of self-esteem in elementary school children in the most typical way to regulate morality of human behavior, voluntarily, in full accordance with their feelings and beliefs, has actions that correspond to the moral demands of society. Presented a critical assessment of the existing system of moral education, grounded and practically tested laws of formation of self-esteem, developed a scientifically based system of psychological and educational recommendations for improving a sense of honor and dignity in primary school children. On the basis of theoretical analysis and experimental investigation of the problem is determined that the formation and the sense of self-worth is made possible in the process of psychological support, the development of a number of appropriate measures. The study confirmed the feasibility of the allocation of types of elementary school students by features of self-esteem to determine the specific psychological and educational effects on each group. It is noted that the pattern formation process of self-esteem as personality traits younger student is unity and the relationship between external teaching and other special effects for the individual student, on the one hand, and the nature of the pet's own activity aimed at developing at an adequate attitude to social norms their social responsibilities, on the other hand.

Keywords: dignity, moral education, moral development, self-esteem.

УДК 159.922.1:159.922.8

О. М. КУРДИБАХА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Резюме: У даній статті описано процес гендерної соціалізації підлітків та процес засвоєння особистістю стандартів адресованих суспільством людям чоловічої й жіночої статі протягом входження особистості в соціальне оточення. Показано функції гендерної соціалізації та які моделі гендерної поведінки засвоює особистість протягом життя, тому що, процес гендерної соціалізації особистості продовжується до тих пір, поки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Гендерна соціалізація здійснюється на рівні суспільства через такі інститути, як сім'я, система навчання, виховання, освіти і система ідеологічного впливу як свідомо організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства з метою формування у індивідів певних гендерних властивостей. Процес гендерної соціалізації починається з раннього дитинства, продовжується довгі роки і відбувається стадійно. Більшість наявних особливостей гендерної поведінки індивідів є наслідком соціально-історичних факторів, які обумовлюють зміст і функції гендерних ролей, які мають свої особливості в кожній культурі суспільства. У статті розкрито поняття "гендерна зрілість" та "гендерна ідентичність". Описано етапи формування гендерної ідентичності особистості в процесі гендерної соціалізації.

Ключові слова: гендерна соціалізація, стать, гендерна ідентичність.

Постановка проблеми: У наш час багато проблем людини пов'язані із недостатньою сформованістю гендерної ідентичності: виникають труднощі міжстатевих контактів, невміння створювати сім'ю, неправильне виховання дітей.. Сьогоднішні підлітки живуть в умовах інтенсивної трансформації суспільства, яка здійснює сильний вплив на формування і розвиток їх особистості. Всі ці обставини потребують привернення уваги до проблеми формування особистості підлітків, зокрема до аналізу гендерної соціалізації як процесу, що регулюється соціально-нормативною системою культури суспільства.

Мета: є визначення умов гармонізації гендерної соціалізації підлітків.

Вклад основного матеріалу: Гендерна соціалізація – це процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння пов'язаного зі статтю соціального досвіду у міру входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків осіб чоловічої і жіночої статі, а з другого – активне відтворення індивідом системи взаємовідносин статей у процесі активної діяльності, включення в ці взаємини.

Стать – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка або жінку. В залежності від аспекту дослідження статі розрізняють: біологічну стать – це

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Феномен просоціальності як новий аспект психологічного аналізу.....	4
Гошовський Я.О. Просоціальні стратегії депривованої особистості у контексті її вітагенної активності.....	8
Коваленко А.Б. Проблеми сучасної сім'ї очима підлітка	12
Литвиненко С.А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації.....	16
Михальчук Н.О., Івашкевич Е.З. Концепція соціального інтелекту особистості	19
Петренко О.Б. Дефініція і сутність поняття “моральні гендерні стереотипи”.....	23
Ямницький В.М. Суб'єктність та чинники життєтворчої активності особистості.....	27
Андріяшина Н.В. Психологічна готовність до розвитку уваги учнів як соціалізація особистості майбутнього педагога	31
Атаманчук Н.М., Пасічніченко А.В. Аналіз наукових підходів до вивчення розвитку самооцінки дошкільника як основного компоненту в структурі самосвідомості.....	33
Безлюдна В.І. Особливості просоціального розвитку в епоху дитинства	36
Борейчук І.О. Структура образу «чужого» в студеському середовищі	40
Бубряк Т.Ю. Моделі логічних рівнів Роберта Ділтса у процесі становлення професійної самоідентичності майбутніх психологів.....	44
Бучко В.Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки	47
Главінська О.Д., Хупавцева Н.О. Становлення я-концепції в просторі професійного самовизначення молоді	52
Гошовська Д.Т. Моральна самооцінка як базовий компонент самоусвідомлення у процесі ревіталізації особистості.....	54
Демчук О.О., Артемова О.І. Структурні компоненти креативної компетентності майбутніх психологів	57
Джеджера К.В. Комунікативний досвід особистості як умова ефективного спілкування.....	59
Джеджера О.В. Емоції та емоційні переживання як предмет наукового дослідження: історичний аспект.....	63
Добровольський С. Життєтворчість як основа соціально-психологічного становлення особистості	67
Євдокимова Н.О., Лановенко І.І. Психологічні аспекти професійної соціалізації майбутніх юристів.....	72
Зінченко А.В. Життєстійкість як основа ефективної соціальної адаптації хворих на епілепсію	76
Козачук С.А., Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми пізнавальної активності.....	79
Комар Т.В. Допомога іншим як психологічний засіб розвитку особистості	83
Корнієнко І.О. До проблеми індивідуалізації стратегій життя особистості.....	87
Корчакова Н.В. Стратегія вдячності як елемент просоціальної поведінки.....	90
Кривубий О.С. Особливості формування іншомовної компетенції студентів-філологів	95
Кривошишина О.А. Особливості взаємодії свідомого та несвідомого рівня психіки творчої особистості	98
Крюкова Л.В. Корекція емоційної сфери молодшого школяра як основного чинника адаптації у соціумі	102
Кулаков Р.С. Самооцінка та рівень домагань як психологічні детермінанти професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці	105
Марциновський В.П., Куцоконь Л.П., Рудь О.Г., Гусаковська Т.М. Психофізіологічні та вікові особливості сприйняття часу та уваги дітей	109
Матласевич О.В. Психологічна профілактика адиктивної поведінки молоді в світлі християнського світогляду	112
Моїсєєва О.С. Психологічні чинники становлення професійної культури вчителя іноземної мови у процесі соціалізації	116
Набочук О.Ю. Теоретико-методологічний дискурс у проблему типів екологічної свідомості особистості	119
Назаревич В.В. Психологічні атрибути гандикапності в осіб із психофізіологічними потребами	123
Наконечна М.М. Просоціальна активність як чинник становлення внутрішнього світу людини	127
Никоненко Ю.П. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку.....	132
Ніколайчук Г.І., Ногачевська І.О. Роль особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів.....	136
Павелків В.Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці	139
Папуча М.В. Шляхи подолання редуційних процесів у сучасній психології.....	143
Петренко В.Є. Психологічна корекція тривожності у старшокласників різних типів загальноосвітніх навчальних закладів	149
Поліщук В.М. Базовий симптомокомплекс кризи входження в дорослість	152
Поліщук С.А. Вплив процесів старіння на особливості реагування людини на стрес	155
Рудюк О.В. Проблеми професійної соціалізації безробітної молоді	158
Рудь Г.В. Психологічні особливості просоціальної поведінки підлітків	161
Созонюк О.С. Психологічний аналіз розвитку комунікативних здібностей у студентів - майбутніх педагогів.....	166
Співак Д.М. Теоретичні підходи до вивчення проблем моралі та моральної самосвідомості	170

Ставицька О.Г. Самопрезентації психолога як складова його професійного іміджу	174
Хоржевська І.М. Емпатійні прояви у дитини підліткового віку	179
Цуканова М.С. Уявлення сучасної молоді про нормативну та просоціальну поведінку: психологічний аналіз	182
Щербан Т.Д. Психологічно-емоційна стійкість вчителя як основа професійної компетентності	185
Яцюк Н.О. Концепція іншої людини як детермінанта просоціальної поведінки	189

Доробки молодих науковців

Васильченко А.В. Детермінанти виникнення та переживання заздрощів у юнацькому віці	193
Вознюк Ю.С. Становлення самоствердження особистості на різних вікових етапах	197
Воронова О.Ю. Емоційно-психологічний компонент професійного становлення майбутніх працівників дитячих навчальних закладів	200
Демянюк О.Б. Соціально-психологічний аналіз індивідуальних моделей світу студентів-психологів	204
Журавель А.В. Ресурси студентської інтервізійної групи у формуванні готовності майбутніх психологів освіти до здійснення ними професійної кар'єри як психолога-консультанта	209
Кириченко Н.А. Особливості формування цільових орієнтацій у життєвих проектах юнаків	213
Кулакова Л.М. Психологічні особливості розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці ...	216
Курдибаха О. М. Психологічні основи гендерної соціалізації підлітків	221
Лендел М.І. Проблеми етнічної толерантності у психології	224
Мельник І.Я. Емоційно-оцінний компонент просоціальної поведінки у молодшому шкільному віці	226
Новік Л.О. Імідж як один з механізмів соціалізації особистості	229
Покотило Г.О. Недоліки соціалізації як чинники формування девіантної поведінки підлітків	232
Відомості про авторів	236

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 2

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 02.12.2013 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № [REDACTED] Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра вікової та педагогічної психології
(к. 325, тел. 63-44-92)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

П - 86 **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 2. – Рівне:
РДГУ, 2013. – 239 с.**

ISBN 966—7281 —07—8.

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88